

УДК: 314.151.3-054.72(=411.16)
(569.4)“1948/1952”
323.13:314(=411.16)(497.1)“1948/1952”
COBISS.SR-ID 184052745
DOI број: 10.5937/vig2502171R

Језик рада: српски
Примљен: 03.10.2025.
Прихваћен: 01.12.2025.
Тип рада: оригиналан научни рад

Др Милан Радовановић
слободни истраживач
Београд, Република Србија
E-mail: mradowanovic@gmail.com

ОРГАНИЗОВАНО ИСЕЉАВАЊЕ ЈЕВРЕЈА ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИЗРАЕЛ (1948–1952) И ЈУГОСЛОВЕНСКА АРМИЈА

АПСТРАКТ: Припадници Југословенске армије представљали су једну од категорија лица пријављених за организовано исељавање у Израел која је захтевала посебну пажњу челника Савеза јеврејских вероисповедних општина. Формални оквир њиховог укључења у процес масовне емиграције дефинисан је у сарадњи са Министарством народне одбране. Мада су начелно били слободни да емигрирају, подношење пријаве за исељавање у случају лица на одслужењу војног рока морало је пратити решење о демобилизацији, а у случају војних лица и стручњака запослених при војсци и сагласност релевантне институције, односно Министарства народне одбране. Њихов је положај, самим тим, био сасвим јединствен. У овом раду настоји се да се дефинишу специфичности учешћа војних обвезника и војних лица у процесу организованог исељавања и импликације допуњавања процедуре напуштања земље. Написан је на основу грађе која се чува у Архиву Јеврејског историјског музеја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Јевреји, исељавање, Југославија, Израел, Југословенска армија

Увод

Пет таласа организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел¹ представљало је мали део надређеног процеса насељавања јеврејског становништва из свих крајева света у новоствореној држави на Блиском истоку.² Између 1948. и 1952. године Југославију је напустило приближно 60% припадника локалне јеврејске заједнице.³ Иницијатива за организовану емиграцију стигла је од локалних заједница у Југославији. Појединачни упити о томе, као директна реакција на коначно остварење вишедеценијског сна о обнови јеврејске државе на Блиском истоку, Савезу јеврејских вероисповедних општина (СЈВОЈ) почели су да стижу већ крајем маја 1948. године.⁴ Приближно месец дана касније представници југословенског државног врха неформално су потврдили челницима Савеза да ће сваки припадник јеврејске заједнице који то буде желео, бити у прилици да се исели у Израел.⁵

Припадницима јеврејске заједнице у Југославији од самог почетка је било јасно да, упркос начелно беневољентном ставу државног

¹ О процесу организованог исељавања опширно видети: Милан Радовановић, *Исељавање Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)* (Београд: Музеј жртава геноцида, 2022) и Mladenka Ivanković, *Brodovi nade. Alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael* (Beograd: HERAedu, 2017).

² У прве четири године постојања националне државе јеврејског народа у Израел је стигло приближно 700.000 имиграната. Видети: Shoshanna Neumann, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity* (Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, 1999), 1-5. Југославију је у истом периоду напустило укупно 7.739 од приближно 12.500 припадника локалне заједнице, колико је преживело холокауст. Видети: Милан Радовановић, „Поједини статистички аспекти организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)”, *Годишњак за друштвену историју*, XXII, бр. 2, (2015), 66–68.

³ Транспорти са исељеницима првог таласа из Југославије у Израел упутили су се у децембру 1948, односно јануару 1949. године. Други талас уследио је у јуну, односно јулу 1949. Организовано исељавање настављено је у марту 1950, а следећи талас уследио је у мају 1951. године. Пети, последњи и уједно обимом далеко најмањи талас емиграната Југославију је напустио у октобру 1952. године. Видети: *Исто*, 54–56.

⁴ Већ крајем маја 1948. године Савезу јеврејских вероисповедних општина почели су да се обраћају чланови локалних заједница са питањима која су се тицала могућности да се у Израел упути одређени број југословенских Јевреја, у својству бораца. Видети: Радовановић, *Исељавање...*, 57–58.

⁵ АЈИМ (Архив Јеврејског историјског музеја), п.к. (привремена кутија) 781, Архив Перера 2–3, *Записник LIII седнице ИО СЈВОЈ*, 29. јун 1948. У идентичном облику ова формулација нашла је своје место и у циркулару којим су локалне заједнице обавештене о предстојећем, првом организованом исељавању. Видети: АЈИМ, Ал. (Алија) 1948, п.к. 869, *Допис Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48.

врха, исељавање у Израел никако неће моћи да буде безусловно.⁶ На обавештење о почетку припрема за први талас емиграције, лица заинтересована за напуштање земље одреаговала су низом упита који су се тицали формалних оквира процеса, односно могућности да му се одређени појединци и групе прикључе.⁷ Једна од тема које су покренуте био је и статус војних обвезника, односно појединаца који су се у датом тренутку налазили на одслужењу војног рока, те професионалних војника. Посредно се, при томе, поставило и питање права стручњака различитих профила запослених при војсци да напусте земљу.

Одлуком донетом 1. марта 1945. Народноослободилачка војска званично је претворена у Југословенску армију.⁸ Међутим, развој у мирнодопским условима суштински је уследио тек са завршетком ратних операција, у мају исте године. Демобилизација бораца започела је непосредно по завршетку рата, када су из Југословенске армије отпуштени сви њени припадници за које је процењено да су потребни привреди или управном апарату, као и ђаци, односно студенти.⁹ Уследила су два закона о демобилизацији, у јулу, односно октобру 1945. године и наредба Јосипа Броза Тита која се односила на припаднике Гарде и Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ). Уз регрутацију првог контингента нових војних обвезника, септембра 1946, три таласа демобилизације званично су окончала трансформацију Југословенске армије из ратне и мирнодопску форму.¹⁰ Ти-

⁶ Радовановић, *Исељавање...*, 66.

⁷ АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2–3), *Записник са конференције ИО СЈВОЈ*, 4. јул 1948; АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера), *Записник за XXXIV седнице ИО СЈВОЈ*, 23. јул 1948; АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера), *Записник за XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 12. август 1948. Поред војника, чланови заједнице показали су посебно интересовање и за то како ће бити решен положај појединаца у мешовитим браковима, те да ли ће и под којим условима бити дозвољено исељење државним службеницима и затвореницима.

⁸ Bojan Dimitrijević, *Jugoslovenska armija 1945–1954. Nova ideologija, vojnik i oružje* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006), 28. и Bojan Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014), 9.

⁹ Dimitrijević, *Jugoslovenska narodna armija...*, 14–17.

¹⁰ У питању су били регрути рођени између 1920. и 1927. године. Регрутација је извршена у складу са Законом о војној обавези држављана Федеративне Народне Републике Југославије, који је на снагу ступио почетком 1946. године. Војску нису могла да служе осуђена лица, а под оружјем нису могла да буду лица осуђена на принудни рад без лишења слободе, на прогон из пребивалишта, губитак политичких и грађанских права и губитак права на јавну службу у периоду казне. Закон је предвидео службу у сталном кадру у трајању од две године, у ваздухопловству и тенковским јединицама на три, а у

товом наредбом од 31. маја 1945. године формирано је укупно шест армија.¹¹

У овом раду настоји се да се дефинишу специфичности положаја припадника Југословенске армије у оквирима процеса организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел. Бавећи се формалним оквиром прикључивања војних обвезника, професионалних војника и стручњака запослених при војсци масовној емиграцији у новостворену државу на Блиском истоку, настоји се да се потенцијални проблеми са којима су се појединци суочавали сместе и разматрају у ширем контексту специфичности процеса. Првенствено је при томе у обзир узет положај породица, те начин на који су га дефинисале околности које су погађале појединачног члана који се исељавању прикључивао као војни обвезник или војно лице.

Организовано исељавање и Министарство народне одбране

На седници Извршног одбора одржаној крајем јула 1948. године челници Савеза јеврејских вероисповедних општина констатовали су да је број војних обвезника међу лицима која су показала интересовање за емиграцију у Израел релативно велики и, у складу са тиме, одлучили да се поводом њиховог прикључења организованом исељавању обрате Министарству народне одбране.¹² Свега неколико дана касније из Министарства је стигла потврда да ће и војни обвезници, поштујући редовну процедуру прикључења процесу организо-

морнарици на четири (уз изузетак обалске страже). Регрутовање је почињало са двадесет и једном годином, а свима који су војску служили у Краљевини Југославији, закључно са 18. априлом 1941. године, признат је војни рок. Видети: *Исто*, 16–17.

¹¹ Формално, радило се о четири армије и две армијске области. Прва армија, са седиштем у Крагујевцу, обухватала је Србију, без Врањског и Лесковачког округа. Друга армија, са седиштем у Загребу, обухватала је Хрватску и део Босне и Херцеговине. Трећа армија обухватала је Војводину, без Панчева, а четврта Словенију. Пета армија, са седиштем у Скопљу, обухватала је Македонију, Косово и Метохију, као и Лесковачки и Врањански округ. Шеста армија обухватала је територију Босне и Херцеговине, без дела који је био у надлежности Друге армије, и Црну Гору. Видети: *Исто*, 23–24.

¹² АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2–3), *Записник XXXIV седнице ИО СЈВОЈ*, 23. јул 1948.

ваног исељавања, бити у могућности слободно да напусте земљу.¹³ Начелна дозвола за исељење добила је коначан облик када је проширена и на појединце који су се у тренутку када су почеле припреме за процес организованог исељавања већ одазвали позиву за служење војног рока.¹⁴

Појединци који су се већ налазили на одслужењу војног рока или су позив примили уочи почетка припрема исељавања, морали су да поднесу молбу за отпуштање од кадра пре него што приступе стандардној процедури прикључења процесу емиграције.¹⁵ Тако поднете молбе Савез је сакупио и послао Министарству народне одбране, које их је индивидуално разматрало и, у складу са донетом одлуком, обавештавало надлежну команду.¹⁶ Локална команда била је задужена за формалну демобилизацију појединаца који су добили дозволу за исељење у Израел.¹⁷ Првобитно показана предусретљивост Министарства народне одбране преточена је у формални оквир који је поштован до краја процеса организоване емиграције.¹⁸ Сама

¹³ АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2–3), *Записник XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 4. август 1948. Оваква је формулација одобрења за исељење нашла своје место и у једном од првих циркулара који је, поводом првог таласа организоване емиграције, упућен исељеницима, АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48. У додатном објашњењу наведено је да ће лица која су војни обвезници, а још увек нису служила војни рок, моћи да напусте земљу без посебног одобрења Министарства народне одбране. Формулар за отпуст од службе представљао је обавезни део пријаве за лица на одслужењу војног рока или војној вежби. Видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским општинама Југославије, циркулар бр. XVIII*, Предмет: Одлазак у државу Израел, Поступак за добијање одобрења за лица која служе кадровски рок у војсци или се налазе на војној вежби, 22. април 1949, Пов. бр. 969/49. и АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49.

¹⁴ АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2–3), *Записник XL конференције ИО СЈВОЈ*, 29. октобар 1948.

¹⁵ АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 6. новембар 1948, Пов. бр. 1905/48.

¹⁶ Ова се процедура, како је изричито наглашено, односила и на лица која су за одређени број дана одложила почетак служења војног рока, те би сходно томе морала у предстојећих неколико недеља да се јаве у команду. Посебну молбу нису морала да поднесу лица која су служење војног рока одложила до после предвиђеног датума поласка у Израел. *Исто*.

¹⁷ Неколицина исељеника је, на индивидуални захтев, ослобођена служења војног рока чак и пре него што је покренута иницијатива за начелно решавање овог питања. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 6. новембар 1948, Пов. бр. 1905/48.

¹⁸ АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним*

процедура, како се чини, првенствено је постојала како би омогућила прецизно евидентирање броја припадника југословенске армије који је на овај начин напустио земљу, те да су све молбе за отпуст од службе позитивно разрешене.¹⁹

Чини се да је Министарство народне одбране на тај начин приступило процесу организованог исељавања свесно да је јеврејска заједница давала процентуално занемарљив број припадника Југословенске армије.²⁰ При томе су челници Савеза у почетку били крајње скептични када је у питању могућност да се припадници заједнице запослени при Југословенској армији прикључе исељавању. На заједничкој седници Извршног, Аутономног одбора и представника појединачних јеврејских вероисповедних општина, одржаној крајем октобра 1948. године, констатовано је како лекари, ветеринари и остали професионални припадници Југословенске армије могу да изнесу разлоге због којих желе да се иселе, али да им челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије не могу даље помоћи. Очекивало се да ће бити начињен тек ограничен број изузетака.²¹

општинама Југославије, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. 1), Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. 1), Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

¹⁹ Релативно велики број потврда о демобилизацији појединаца за потребе другог организованог исељавања у Израел може се наћи у АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 880. и АЈИМ, п.к. 869. Већ у октобру 1948. године чланови ИО СЈВОЈ истицали су појединачне примере лица демобилисаних за потребе исељавања, у складу са наређењем које је издао Генералштаб. Видети: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2–3), *Записник са заједничке седнице ИО СЈВОЈ, АО СЈВОЈ са представницима јеврејских вероисповедних општина*, 31. октобар 1948.

²⁰ Видети: Радовановић, *Исељавање...*, 236.

²¹ Видети: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2–3), *Записник са заједничке седнице ИО СЈВОЈ, АО СЈВОЈ са представницима јеврејских вероисповедних општина*, 31. октобар 1948. У светлу предочене скептичности требало би посматрати и чињеницу да су се челници Савеза уочи другог таласа организованог исељавања обратили генерал-лајтнанту Бошку Шиљековићу са питањем да ли ће и током предстојећег, другог таласа исељавања важити иста правила као и претходне године. Овом приликом најављено је чак и поједностављивање процедуре, које би значило да појединци који добију дозволу за напуштање земље бивају истовремено и аутоматски демобилисани. Решење о демобилизацији је, међутим, до самог краја остало предуслов за исељавање. Видети: Радовановић, *Исељавање...*, 239.

Припадници јеврејске заједнице који су били професионална војна лица или као стручњаци запослени при Југословенској армији налазили су се у пресеку две групе које су у оквирима организованог исељавања локалних Јевреја у Израел захтевале циљану допуну стандардне процедуре напуштања земље.²² Поред тога што су својим пријавама морали да приложе решење о демобилизацији, били су у обавези да, као потенцијално дефицитаран кадар,²³ пошто се пријаве за исељење, обезбеде сагласност Југословенске армије, односно њој подређене институције, како би могли да напусте земљу.²⁴ Колико год да се Министарство народне одбране показало предусретљивим када су у питању били војни обвезници који су желели да напусте земљу, према војним лицима и стручњацима које је запошљавало показало се унеколико резервисанијим.

Прву препреку успешном прикључењу припадника југословенске армије процесу организованог исељавања у Израел представљали су проблеми у преношењу релевантних информација.²⁵ Углавном су се војне поште показале недовољно поузданим посредником из-

²² Видети детаљно: Радовановић, *Исељавање...*, 235–245.

²³ Како би ограничио број дефицитарних кадрова који ће у оквирима организованог исељавања напустити земљу, југословенски државни врх је државне службенике и остале чиновнике у привреди обавезао да, пошто поднесу пријаве за емиграцију, о томе обавесте своје послодавце. Добијање дозволе за исељење тако је директно условљено добијањем отпуста из службе. Пошто је решења о отпustu из службе током прва два таласа издавао сам послодавац, али се испоставило да су поједини послодавци при томе исувише рестриктивни, током трећег и четвртог исељавања овим питањем бавило се надлежно министарство. Видети: Радовановић, *Исељавање...*, 244. Младенка Иванковић чак наводи да је кроз овај процес вршен директан притисак на појединце којих Југославија није желела да се одрекне. Видети: Mladenka Ivanković, „Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952). Kraj ili novi početak” (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009), 321. и Ivanković, *Brodovi nade...*, 85–87.

²⁴ АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

²⁵ Као проблем показао се и релативно кратак рок у коме је требало обавити све формалности везане за прикључење процесу организованог исељавања. Како је наведено у допису који је јеврејска вероисповедна општина упутила војном одсеку у Тузли, а по предмету другог организованог исељавања, рок за пријављивање је кратак, предмет су добили касно, „а и сами су нешто закаснили”. Видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис*

међу Савеза јеврејских вероисповедних општина и појединаца заинтересованих за напуштање земље.²⁶ При томе се и комуникација између Министарства народне одбране и локалних команди од самог почетка процеса пријављивања за први талас организованог исељавања показала проблематичном. Мада се највећи број припадника југословенске армије који је то желео да учини на крају и прикључио организованом исељавању, честа су појава, посебно током реализације првог таласа, били проблеми са правовременим преносом релевантних информација и сарадњом између различитих релевантних актера.

Савез јеврејских вероисповедних општина се поводом акутних проблема који су се појавили у прикључењу припадника војске Југославије организованом исељавању у Израел већ у новембру 1948. године²⁷ обратио Министарству унутрашњих послова.²⁸ Извесне локалне команде су, упркос томе што су војни обвезници у њиховој надлежности правовремено обезбедили одобрење за исељење, правиле проблеме при њиховој демобилизацији и позвале их да упуте појединачне молбе Министарству народне одбране.²⁹ Челници Саве-

ЈВО Тузла, Војном одсеку Тузла I, Предмет: Друго исељење Јевреја у државу Израел, 17. март 1949.

²⁶ Током једног од каснијих таласа организованог исељавања Министарство унутрашњих послова ФНРЈ предложило је да процедура буде модификована утолико да се лица заинтересована за исељавање пријаве, а затим покрену процедуру демобилизације. Дозволу за исељење добили би пошто би пријави могли да приложе решење Министарства народне одбране о разрешењу од службе. Поучени искуством претходних таласа исељавања, челници Савеза одбацили овај су предлог управо због проблема у комуникацији са локалним командама и заложили се за даље поштовање постојећег модела, где су све молбе сакупљане и заједно прослеђиване Министарству унутрашњих послова. Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Лица на одслужењу војног рока*. Из општине Нови Сад стигао је током припрема за четврти талас исељавања предлог да се поново праве спискови пријављених за свако појединачно место, каква је била првобитна пракса, јер је „тако много прегледније”. За војна лица је, при томе, предложено да се њихове пријаве на идентификацију шаљу у команде, те да се оставе неидентификованим уколико се покаже да нема довољно времена. После демобилизације би их позвали у Београд на идентификацију. Видети: АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Нови Сад*, 22. фебруар 1951, Пов. бр. 340/51.

²⁷ АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 19. новембар 1948, пов. бр. 2244/48.

²⁸ Министарство унутрашњих послова Југославије представљало је последњу инстанцу у процесу организованог исељавања будући да је доносило одлуку о ослобађању појединаца пријављених за емиграцију од држављанства. Чином одрицања од југословенског држављанства појединац је био дужан да напусти земљу. Видети: Радовановић, *Исељавање...*, 67-68.

²⁹ АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 19. новембар 1948, пов. бр. 2244/48.

за замолили су представнике Министарства унутрашњих послова да овим поводом интервенишу, будући да се први транспорт за Израел спремао за половину децембра 1948. године. Из сачуваних извора не види се да ли је и у којој мери Министарство изашло у сусрет молби Савеза јеврејских вероисповедних општина, али су слични проблеми постали скоро па опште место првог таласа организованог исељавања и на сликовит начин показују колико је комуникација између различитих страна укључених у процес била мањкава.

О томе колико је комуникација међу странама укљученим у процес прикључивања демобилисаних војних обвезника организованом исељавању била на незадовољавајућем нивоу можда најбоље сведочи пример Аврама Францеса.³⁰ У тренутку када су се његови родитељи упутили у Ријеку, он се налазио на одслужењу војног рока у Бијељини.³¹ Мада је до јеврејске вероисповедне општине у Битољу стигла информација о демобилизацији, челници локалне заједнице до последњег часа нису знали да ли је именовани успео правовремено да се укрца на брод. Његов отац Моис Францес јавио се из Израела Жамили Колономос,³² која је и сама тим поводом писала како војној

³⁰ Пошто је 13. децембра 1948. године демобилисан, Аврам Францес је из Бијељине стигао у Београд следећег дана и одмах наставио пут за Бакар, где је требало да се укрца на брод. У луку је, због кашњења воза, стигао сат времена пошто је брод испловио. Пошто се вратио у Ријеку, упућен је у Загреб и тамо накнадно поднео фотографије за пасаван, како би могао да се укрца на „Босну”. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Изјава Аврама Моиса Францеса из Битоља о разлогу за закашњење о одласку у Израел по колективном пасошу*, 24. децембар 1948.

³¹ АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Битољ, СЈВОЈ-у*, 8. фебруар 1949.

³² Жамила Колономос (Монастир, 18. јун 1922 – Скопље, 18. јун 2013) била је учесница Народноослободилачке борбе, професор емеритус Филозофског факултета Универзитета „Бирило и Методије” у Скопљу и политички активиста. Рођена је у Битољу, у јеврејској породици, од оца Исака и мајке Естерине, рођ. Францес. Пошто су Битољ, после Априлског рата, окупирале најпре немачке, а затим бугарске трупе, уведен је низ антисемитских мера. Жамила је, као члан Хашомер Хацаира, од почетка рата помагала антифашистичке напоре и учествовала у оснивању локалних ћелија отпора. У марту 1943. почела је да се сакрива пошто је упозорена да ће је бугарски војници тражити због учешћа у покрету отпора. Почетком априла пребегла је у планине Грчке, где се прикључила партизанима Дамјана Груева. У августу је њена група ушла у састав прве бригаде. У јуну 1944. године, после повратка на територију Србије, основана је Македонска бригада, у којој је Жамила била заменик комесара. У августу је рањена у операцији ослобођења Дебра. Цела Македонија је ослобођена у новембру 1944. После рата одбранила је докторат и изабрана за професора емеритуса на катедри за романске језике Универзитета „Бирило и Методије” у Скопљу. Аутор је бројних публикација о покрету отпора у Југославији и Македонији и језику сефардских Јевреја у Македонији. Видети: Jamila Kolonomos Collection, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn36922>, датум приступања: 23. септембар 2025.

пошти у Бијељини, тако и Савезу.³³ Када се Аврам Францес коначно укрцао на „Босну” и упутио у Израел са пртљагом исељеника првог таласа,³⁴ челници Савеза замолили су битољску општину да о томе обавести његове родитеље.³⁵

Логистички проблеми локалних заједница са прикључивањем војних обвезника организованом исељавању наставили су се и током даљих таласа организоване емиграције. Тешко је проценити да ли је мањи број проблема последица побољшане комуникације међу надлежним странама или, пак, далеко мањег броја учесника каснијих исељавања. Приликом припрема за други талас организованог исељавања општина у Сомбору обратила се Савезу истичући да ниједан од војних обвезника у њиховој надлежности није добио решење о демобилизацији, иако су се правовремено обратили својим јединицама.³⁶ Општина у Загребу обратила се, почетком марта 1950. године, телеграмом јеврејској вероисповедној општини у Осијеку.³⁷ Челници локалне заједнице тражили су тачну адресу војне поште Јосипа Петрића, јер је раније достављена војна пошта Скопље била нетачна.

³³ АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Писмо Жамиле Колономос, СЈВОЈ-у*, 7. фебруар 1949, Пов. бр. 297/49.

³⁴ „Босна” је из ријечке луке испловила 9. јануара 1949. године, са пртљагом исељеника и 32 лица која нису успела благовремено да се прикључе претходним транспортима. Видети: Милан Радовановић, „Извештаји Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије о завршетку прва два таласа организованог исељавања у Израел (1948/9)”, *Годишњак за друштвену историју*, XVII, бр. 2, (2020), 86.

³⁵ АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Битољ*, 15. фебруар 1949.

³⁶ АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Допис ЈВО Сомбор, СЈВОЈ-у*, Предмет: Војна лица, 10. април 1949, Пов. бр. 845/49. Челници локалне заједнице су том приликом чак истакли да се поступање разликовало од јединице до јединице, где су неке одмах демобилисале појединце заинтересоване за напуштање земље, док су други остајали ускраћени за ово решење.

³⁷ АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Телеграм ЈВО Загреб*, 2. март 1950.

Демобилизација као предуслов и препрека исељавању

Министарство народне одбране показало је изузетну предусретљивост према припадницима јеврејске заједнице у Југославији заинтересованим за исељење. Сваки додатни корак у процедури емиграције, међутим, макар и био једва нешто више од пуке формалности, био је сасвим довољан да се чин напуштања земље закомпликује, одложи, а у појединим случајевима и привремено спречи. Обавеза прибављања решења о демобилизацији показала се као типичан пример административног међукорака чије се импликације у ширим оквирима надређеног процеса исељавања нису могле тачно предвидети. У том смислу су у сваком од случајева учешћа припадника Југословенске армије у организованој емиграцији који су захтевали посебну пажњу или одступање од унапред дефинисане процедуре,³⁸ проблеми са демобилизацијом одиграли кључну улогу.

Средином децембра 1948. године, када је из Ријеке испловио први брод са исељеницима из Југославије, Савезу је стигао допис јеврејске вероисповедне општине у Загребу.³⁹ У Ријеку су, каснећи због неочекивано дугог процеса демобилизације, а пошто је први транспорт за Израел већ напустио луку, стигли Алфред Розенберг из Суботице и Ервин Најхаус из Београда.⁴⁰ Лица пријављена за први талас организоване емиграције која су пропустила транспорт због кашњења процеса демобилизације прикључена су групи исељеника која се, непланирано, у Израел упутила неколико дана касније, теретним бродом „Босна“, заједно са пртљагом исељеника.⁴¹

³⁸ Циљано одступање од унапред дефинисане процедуре представља једну од карактеристика процеса организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел, првенствено због настојања челника заједница да свим појединцима који су то желели омогуће да емигрирају. Видети: Milan Radovanović, „The internal Framework of Organized Jewish Migration from Yugoslavia to Israel (1948-1952)”, *Istorija XX veka*, XXXVII, br. 1, (2019), 130–135.

³⁹ АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 16. децембар 1948.

⁴⁰ Поред већ поменутог Аврама Францеса из Битоља.

⁴¹ Сваки је појединац који је пропустио први транспорт у оквиру првог таласа организованог исељавања поднео је детаљну изјаву у којој је навео детаље путовања до ријечке луке. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Изјава Најхаус Ервина из Београда о разлогу за закашњење о одласку у Израел по колективном пасошу*, 24. децембар 1948; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Изјава Розенберг Адолфа из Суботице о разлогу за закашњење о одласку у Израел по колективном пасошу*, 24. децембар 1948; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Изјава Золтана Штајна из Суботице о разлогу за закашњење о одласку у Израел по колективном пасошу*, 24. децембар 1948; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Изјава Меркин Николе из*

Ускраћивање дозволе за исељење појединачним припадницима југословенске армије водило је томе да и остали чланови њихове уже породице или рођаци одустану од емиграције.⁴² Алтернативно је оваква ситуација могла водити подели породице, која се обично завршавала учешћем њених чланова у више узастопних таласа масовне емиграције.⁴³ Тако је Золтан Штајн демобилисан средином децембра 1948. године, али није успео да се прикључи транспорту за Израел којим је отпутовала његова породица.⁴⁴ Анкица Божићевић, радница млекаре у Загребу, чији је вереник напустио земљу претходне године, пријавила се за други талас исељавања.⁴⁵ Мада је била пријављена за емиграцију крајем 1948. године, није правовремено демобилисана.

Ђорђе Фишер се за исељавање пријавио са братом Максом, са којим је заједно од Министарства унутрашњих послова добио и дозволу за напуштање земље. Док се његов брат без проблема иселио, Ђорђе је био приморан да због кашњења решења о демобилизацији остане у земљи. Почетком следеће године, а непосредно пошто је 31. децембра коначно добио очекивано решење,⁴⁶ Фишер се, колико се то на основу контекста може закључити, пријавио за индивидуално исељавање. Земљу је желео да напусти са новом супругом Стефанијом Шауперл из Марибора, која је у том тренутку била у шестом месецу трудноће.⁴⁷

У оквиру другог таласа исељавања Савезу се обратила и јеврејска вероисповедна општина у Скопљу поводом пријаве Луне Лили Ишах.⁴⁸ Пошто се правовремено пријавила за организовану емиграцију, одустала је јер молба за демобилизацију њеног брата није при-

Бачке Паланке о разлогу за закашњење о одласку у Израел по колективном пасошу, 24. децембар 1948.

⁴² Челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије принципијелно су инсистирали на томе да чланови уже породице, односно сва лица која су се налазила на истој пријави, морају да напусте земљу заједно, или да заједно одустану од исељавања. Видети: Радовановић, *Исељавање...*, 219.

⁴³ Видети опширније: Milan Radovanović, „Migration spawning Migration - On one aspect of continuity in Jewish Migration from Yugoslavia to Palestine/Israel”, *Istorija XX veka*, XXXVIII, br. 2, (2020), 187–202.

⁴⁴ АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 17. децембар 1948.

⁴⁵ АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Писмо*, 19. април 1949.

⁴⁶ АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, Ђорђу Фишеру*, 20. јануар 1949, Пов. бр. 119/49.

⁴⁷ АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 20. јануар 1949, бр. Пов. бр. 120/49.

⁴⁸ АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Скопље, СЈВОЈ-у*, 31. мај 1949, Пов. бр. 1714/49.

хваћена.⁴⁹ Коначно се предомислила и одлучила да земљу напусти без брата, због чега је од челника заједнице тражила да буде пребачена у каснији транспорт.

Општини у Сомбору су се, уочи другог таласа исељавања, обратили Вилим и Ружа Фишер, са упитом који се тицао демобилизације њиховог сина Мирка.⁵⁰ Како још увек није могао да добије дозволу за исељење, захтевали су да сви заједно буду пребачени у каснији транспорт и изричито су нагласили да не желе да напусте земљу без сина.

Специфичан случај међузависности појединачних пријава за исељење представља пример Ота Фрида.⁵¹ Именовани је молбу за демобилизацију поднео крајем новембра 1949. године, са намером да се у Израел упуту са следећим таласом организованог исељавања. При томе је истакао да се за исељење пријавила и његова мајка, али само под условом да земљу може да напусти са њим. Стога је Савез замолио да се њена жеља узме у обзир у случају да њој одобре исељење, а њему не.

Мада мањи број забележених случајева у каснијим таласима исељавања наговештава да се више водило рачуна о благовременој демобилизацији припадника јеврејске заједнице пријављених за емиграцију, сасвим је могуће да је у питању још једна последица генерално далеко мањег обима исељавања. Једино што се на основу доступних извора може са сигурношћу тврдити јесте да су се до краја процеса организоване емиграције јављали исти проблеми са демобилизацијом.

Почетком маја 1950. године Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије обратио се Иво Рехницер из Осијека.⁵² Пошто је због закаснеле демобилизације пропустио транспорт који се у Израел упутуио 12. марта исте године, молио је за информације када би могао да напусти земљу. Инсистирао је на што скоријем исељењу јер

⁴⁹ У питању је једна од ретких документованих молби за демобилизацију које су изричито одбијене.

⁵⁰ АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Сомбор, СЈВОЈ-у*, 8. јун 1949.

⁵¹ АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Писмо Ота Фрида, СЈВОЈ-у*, 18. јануар 1950, Пов. бр. 172/50.

⁵² АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Допис Рехницер Ива, СЈВОЈ-у*, 3. мај 1950, Пов. бр. 1323/50.

је његова супруга била у другом стању, а његов брат је, заједно са њиховим пртљагом, напустио земљу раније.⁵³

О упорности логистичких и организационих проблема са демобилизацијом можда и најбоље говори чињеница да је у оквирима четвртог таласа исељавања транспорт за Израел пропустило укупно двадесет лица, међу којима и појединци који нису на време демобилисани.⁵⁴ При томе се јеврејска вероисповедна општина у Скопљу, у припреми истог таласа емиграције, обратила Савезу са молбом да поспешу процедуру издавања решења о демобилизацији војним лицима из њихове заједнице.⁵⁵ Мада су благовремено поднели пријаве за исељење, до датог тренутка још увек нису на њих добили одговор од Министарства народне одбране. Колико се то на основу ограниченог броја релевантних примера може закључити, компликације са процесом демобилизације подједнако су успоравале исељавање војних обвезника и професионалних војника.

Један од пријављених за четврти талас организоване емиграције, чија је молба за исељење остала нерешена, био је и Исак Папић, потпуковник Југословенске армије.⁵⁶ Мада се нигде изричито не наводи разлог закашњења, на основу контекста се може претпоставити да његова молба за исељење није благовремено разматрана зато што је процес демобилизације предуго трајао.⁵⁷ По завршетку актуелног таласа масовног исељавања, Папић се Савезу обратио са молбом да му буду враћена документа и слике које је поднео како би могао поново да их поднесе, заједно са новом пријавом.⁵⁸

⁵³ Рехницер у молби наводи и да им је стан у Осијеку одузет, те да тренутно живе код његове таште, као и да је његов познаник Перо Жупник у Министарству унутрашњих послова видео дозволу за исељење са његовим именом. *Исто*.

⁵⁴ АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, Министарству финансија ФНРЈ*, 5. јул 1951, Пов. бр. 1513/51.

⁵⁵ АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис ЈВО Скопље, СЈВОЈ*, 17. фебруар 1951.

⁵⁶ АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, Предмет: Исељење у Израел, 9. јануар 1952, Пов. бр. 56/52.

⁵⁷ По завршетку четвртог таласа исељавања Исак Папић обратио се Савезу са молбом да му буду враћена документа и слике које је поднео заједно са пријавом за процес организоване емиграције. Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 14. јануар 1952, Пов. бр. 56/52.

⁵⁸ У припреми за последњи талас исељавања, јединствен због обима и начина организације, поставило се питање путних и селидбених трошкова војних лица. Пошто је искључена могућност да Министарство народне одбране исплати било какву надокнаду трошкова исељавања, заменик министра одбране одобрио је да се бившим војним лицима издају возне карте. Видети: АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис Министарства Народне одбране ФНРЈ, Финансијске управе Југословенске армије*, 10. октобар 1952, Пов.

О компликацијама које су потенцијално могле настати због ускраћивања или касног издавања решења о демобилизацији војних лица посебно драматично сведочи пример Бенциона Емануела из Ниша.⁵⁹ Обавештавајући Савез да ће процес његове демобилизације бити окончан 22. јула 1951. године, констатовао је како ће, упркос инсистирању код Министарства народне одбране, његова молба бити прекасно решена да би се прикључио четвртом таласу исељавања у Израел. Демобилизација је, међутим, значила да ће остати без посла и официрског стана, због чега, како наводи у молби, више неће бити у могућности да издржава супругу и једногодишње дете. Челници Савеза упутили су Бенциона Емануела на Министарство унутрашњих послова.⁶⁰

Закључак

Челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије од државног врха добили су уверење да ће сваки члан заједнице који то буде желео моћи да се исели у новостворену државу Израел, али је појединцима заинтересованим за напуштање земље било јасно да, иако слободна, емиграција неће моћи да буде безусловна, нити у истом облику доступна свима. Типичан пример категорије лица пријављених за организовану емиграцију чији је тачан положај у процесу организованог исељавања морао бити накнадно дефинисан представљали су војни обвезници, односно војна лица. Мада је Министарство народне одбране показало изузетну предусретљивост, условљавајући њихово прикључење редовном процесу исељавања само добијањем решења о демобилизацији, и овај један додатни корак био је довољан да закомпликује, одложи, а у поједи-

бр. 2001/52. Ова могућност није разматрана током припреме било кога од претходних таласа организованог исељавања из Југославије у Израел.

⁵⁹ АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис Емануела Бенциона, ЈВО Београд*, 20. јул 1951.

⁶⁰ АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, Бенциону Емануелу из Ниша*, 24. јул 1951, Пов. бр. 1604/51. При томе су му скренули пажњу да је већ утврђен ограничени број исељеника који ће земљу напустити са транспортом пртљага. Из ове констатације челника централне организације Јевреја у Југославији може се закључити како се изузетак начињен током првог таласа организованог исељавања у међувремену претворио у стандардну процедуру и како није у питању био изолован пример, пошто су се у оквирима истог таласа исељавања у сличној ситуацији нашла још два неименована официра. Видети: АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, Бенциону Емануелу из Ниша*, 30. јул 1951, Пов. бр. 1638/51.

ним случајевима и привремено спречи емиграцију појединца, а по-средно и његове породице. Војна лица и стручњаци запослени при војсци налазили су се у још сложенијем положају будући да су решењу о демобилизацији морали да приложе и потврду послодавца, односно Министарства народне одбране, о разрешењу од дужности. Последице одлагања које је свака административна формалност у пракси са собом носила за војне обвезнике и војна лица кретале су се од пропуштеног транспорта и релативне бенигности пратећих непријатности, све до останка без посла и прихода, у ситуацији када нису били сигурни када ће бити у прилици да напусте земљу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив јеврејског историјског музеја (АЈИМ), Алија (Ал.) 1948, привремена кутија (п.к) 757.

АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827.

АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860.

АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768.

АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880.

АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752.

АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288.

АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.

АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743.

АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756.

АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40)

АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754.

АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3)

АЈИМ, п.к. 869.

Објављени извори

Радовановић, Милан. „Извештаји Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије о завршетку прва два таласа организованог исељавања у Израел (1948/9)”. *Годишњак за друштвену историју*, XXVII, бр. 2, (2020), 83–93.

Литература

Ivanković, Mladenka. *Brodovi nade. Alije jugoslovenskih Jevreja u Izrael*. Beograd: HERAedu, 2017.

Ivanković, Mladenka. *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952). Kraj ili novi početak*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009.

Dimitrijević, Bojan. *Jugoslovenska armija 1945–1954. Nova ideologija, vojnik i oružje*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

Dimitrijević, Bojan. *Jugoslovenska narodna armija 1945–1959*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014.

Neumann, Shoshanna. *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*. Bonn: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit, 1999.

Радовановић, Милан. *Исељавање Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)*. Београд: Музеј жртава геноцида, 2022.

Радовановић, Милан. „Поједини статистички аспекти организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)”. *Годишњак за друштвену историју*, XXII, бр. 2, (2015), 53--81.

Radovanović, Milan. „The internal Framework of Organized Jewish Migration from Yugoslavia to Israel (1948-1952)”. *Istorija XX veka*, XXXVII, br. 1, (2019), 121-138.

Ресурси са интернета

Jamila Kolonomos Collection, <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn36922>, (приступљено: 23. септембар 2025)

Milan Radovanović, PhD, Historian
Independent researcher
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: mradowanovic@gmail.com

ORGANIZED JEWISH EMIGRATION FROM YUGOSLAVIA TO ISRAEL (1948-1952) AND THE YUGOSLAV ARMY

(Summary)

Members of the Yugoslav Army constituted a distinct group among those registered for organized emigration to Israel, requiring special attention from the leadership of the Federation of Jewish Religious Communities. Their participation in the mass emigration was coordinated with the Ministry of National Defense. While they were in principle free to emigrate, conscripts had to include a demobilization certificate with their application, and military personnel or specialists employed by the army also needed formal approval from the Ministry. This made their situation unique. The requirement to obtain a demobilization certificate often caused unforeseen delays in the emigration process, sometimes preventing individuals from departing on scheduled transports to Israel. Such delays also affected family members who were part of the same migration process. Military personnel were especially burdened, as they needed both demobilization and release from their employers before they could leave the country. This article explores the specific role of conscripts and military personnel in organized emigration, and the broader implications of these additional requirements. The analysis is based on materials preserved in the Archives of the Jewish Historical Museum.

KEY WORDS: *Jews, emigration, Yugoslavia, Israel, Yugoslav Army*